

тися від вчинення певних дій (частина п'ята статті 23 Закону України «Про прокуратуру»).

Головуючий  
Секретар Пленуму

**І. Х. Темкіжев**  
**М. І. Смокович**

## ПЛЕНУМ ВИЩОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

### ПОСТАНОВА

від 1 листопада 2013 р. № 15

## **Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом**

Точне і неухильне додержання адміністративними судами норм Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України) під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом (далі також — виборчий спір, виборча справа), є неодмінною умовою їх правильного, справедливого та своєчасного вирішення.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами адміністративного процесуального законодавства під час вирішення виборчих спорів Пленум Вищого адміністративного суду України

п о с т а н о в л я є:

1. Звернути увагу адміністративних судів на те, що відповідно до статті 5 КАС України адміністративне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Водночас необхідно враховувати, що закони України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI «Про вибори народних депутатів України» (далі також — Закон про вибори народних депутатів, Закон № 4061-VI), від 5 березня 1999 року № 474-XIV «Про вибори Президента України» (далі

також — Закон про вибори Президента України, Закон № 474-XIV), від 10 липня 2010 року № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (далі також — Закон про вибори депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, Закон № 2487-VI) (далі також — закони про вибори) містять процесуальні норми, у тому числі й щодо вчинення процесуальних дій судами. Ці норми підлягають застосуванню та є спеціальними щодо норм КАС України, однак лише стосовно вирішення виборчих спорів, які виникли під час виборів.

При визначенні пріоритетності норм, які містяться в КАС України та інших законах, у тому числі й законах про вибори, слід урахувати те, що норма, прийнята пізніше, має пріоритет над нормою, прийнятою раніше. Виняток становлять випадки, коли прийнятою раніше нормою визначено суб'єктивне право учасників виборчого процесу (виборців, спостерігачів тощо) і дія цієї норми не зупинена, а норма є чинною.

Відповідно до положень статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди повинні застосовувати практику Європейського суду з прав людини як джерело права та враховувати положення частини другої статті 8 КАС України щодо застосування принципу верховенства права.

При визначенні правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень під час розгляду виборчих спорів суди повинні враховувати, що ці суб'єкти також можуть застосовувати цей принцип у своїй діяльності.

Статтями 172–179 КАС України встановлено особливості розгляду виборчих спорів адміністративними судами, норми вказаних статей є спеціальними порівняно з іншими нормами КАС України, а тому суди повинні враховувати, що ці норми мають пріоритет над іншими нормами КАС України. Окремі норми вказаних статей є бланкетними, тому для правильного розуміння положень та окремих процесуальних інститутів, визначених цими нормами, необхідно застосовувати положення інших законодавчих актів.

Не допускається розгляд у порядку скороченого провадження адміністративних справ щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом (ч. 11 ст. 183-2 КАС України). Водночас необхідно враховувати, що за наявності підстав, передбачених частиною четвертою статті 122 КАС України, така справа може бути розглянута в порядку письмового провадження, але за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України.

2. Пунктом 6 частини другої статті 17 КАС України встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом.

Слід урахувати, що положеннями цієї норми визначено основні складові виборчого спору, за якими спір повинен виникнути під час виборчого

процесу, та правовідносини, в яких виник цей спір, повинні бути пов'язані з виборчим процесом.

Під виборчим процесом необхідно розуміти здійснення суб'єктами виборчого процесу виборчих процедур щодо підготовки та проведення відповідних виборів у строки, передбачені законодавством, які починаються у законодавчо визначений термін та закінчуються офіційним оприлюдненням результатів виборів (вибори Президента України) або через законодавчо встановлений строк після цього оприлюднення (ст. 11 Закону № 4061-VI, ст. 11 Закону № 474-XIV, ст. 11 Закону № 2487-VI).

Пов'язаність правовідносин з виборчим процесом полягає в тому, щоб ці правовідносини виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів.

Суди повинні враховувати, що відповідно до пункту 6 частини другої статті 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється лише на спори стосовно правовідносин, які виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів, і які розглядаються за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України. Спори, які виникли поза межами виборчого процесу або не стосуються виборчого процесу (проведення та підготовки виборів), не належать до виборчих спорів у розумінні КАС України, а тому визначення судової юрисдикції таких спорів та їх розгляд здійснюється в загальному порядку.

Крім того, відповідно до вказаної норми юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі спори стосовно правовідносин, які виникли в межах виборчого процесу й стосувалися підготовки та проведення виборів, незалежно від того, чи є стороною у цьому спорі суб'єкт владних повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України), оскільки у виборчих спорах така вимога не є обов'язковою. Виборчий спір може виникнути між суб'єктами (учасниками) виборчого процесу, які не є суб'єктами владних повноважень у розумінні КАС України (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України).

Тобто основною умовою для визначення юрисдикції адміністративних судів стосовно виборчих спорів є предмет цих спорів.

Тому справи за позовними заявами про встановлення факту підкупу виборців, факту надання під час виборчого процесу виборцям, закладам, установам, організаціям або членам виборчих комісій грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, робіт, послуг, цінних паперів тощо, фактів навмисного неправомірного усунення з приміщення для голосування офіційних спостерігачів, інших фактів, встановлення яких передбачено законами про вибори, також належать до юрисдикції адміністративних судів. Вимоги про встановлення таких фактів можуть бути подані до суду в одній позовній заяві з вимогою про визнання дій протиправними. Про встановлення таких фактів обов'язково зазначається в резолютивній частині судового рішення.

2.1. Партія (блок), кандидат, які є суб'єктами виборчого процесу, мають право звернутися до засобу масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія або кандидат вважають недостовірною, з вимогою опублікувати їх відповідь про спростування цієї інформації (ч. 12 ст. 74 Закону № 4061-VI, ч. 5 ст. 64 Закону № 474-XIV, ч. 6 ст. 53 Закону № 2487-VI).

Отже, засіб масової інформації повинен опублікувати відповідь про спростування будь-якої інформації, поширеної у передвиборній агітації стосовно суб'єктів виборчого процесу, яку ці особи вважають недостовірною. Недостовірність такої інформації у виборчих справах у порядку адміністративного судочинства не встановлюється. У разі ж відмови (ухилення) засобу масової інформації, що оприлюднив таку інформацію, опублікувати відповідь указані суб'єкти виборчого процесу можуть звернутися до адміністративного суду з позовною заявою до цього засобу масової інформації про зобов'язання оприлюднити відповідь про спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок). Такий спір є виборчим і підлягає розгляду адміністративним судом за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України.

Слід мати на увазі, що суб'єкти виборчого процесу мають право звертатися до суду з позовами щодо захисту честі, гідності, ділової репутації внаслідок поширення про них недостовірної інформації з вимогами, зокрема, про спростування такої інформації в судовому порядку, відшкодування матеріальної та моральної шкоди (стст. 277–280 Цивільного кодексу України). Такі справи розглядаються загальними судами за правилами господарського або цивільного судочинства.

3. Визначаючи спір щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, за суб'єктним складом (сторонами), суди повинні виходити з того, хто є позивачем у справі (суб'єкт виборчого процесу) та хто є відповідачем у справі, оскільки не кожна особа може бути стороною в такому спорі.

3.1. Щодо визначення позивача у виборчому спорі, то адміністративні суди повинні враховувати таке.

3.1.1. Загальне право на подання позову в спорі, пов'язаному з виборчим процесом, належить суб'єктам виборчого процесу, як це передбачено частиною першою статті 172 КАС України, з якої випливає, що право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії). Ця норма є бланкетною, вона відсилає до законів про вибори, якими регулюється виборчий процес та які визначають коло суб'єктів виборчого процесу.

Суб'єктами виборчого процесу є виборці, виборчі комісії, кандидати, партії (блоки) або місцеві організації партій, які висунули кандидатів у відповідному виборчому процесі, уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу та

від кандидатів (ст. 12 Закону № 2487-VI, ст. 12 Закону № 474-XIV, ст. 12 Закону № 4061-VI), крім того, офіційні спостерігачі від громадських організацій (п. 5 ч. 1 ст. 12 Закону № 4061-VI).

Суб'єктам відповідного виборчого процесу, крім виборців, надано право на звернення до суду з таким позовом незалежно від того, чи порушені їхні права, свободи та інтереси, або від того, чи уявно вони вважають про таке порушення.

Окремі суб'єкти виборчого процесу, в тому числі виборчі комісії, мають таке ж право на звернення до суду у випадках, передбачених частиною першою статті 174 та частиною першою статті 175 КАС України.

Виборці таким правом наділені лише в разі звернення до суду з позовом про включення або виключення зі списку виборців інших осіб (ч. 1 ст. 173 КАС України).

У зазначених випадках під час вирішення виборчих спорів суд повинен перевіряти лише правомірність оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності відповідача та не встановлювати у разі їх протиправності наявність порушення прав, свобод та інтересів позивача.

У виборчих спорах право на звернення до суду щодо вирішення таких спорів мають суб'єкти того виборчого процесу, в якому вони набули цього статусу. Урахування цієї особливості є важливим, зокрема, у разі одночасно проведення різних видів виборів.

У порядку, передбаченому статтею 172 КАС України, звернутися до суду мають особи, які мають намір реалізувати своє право на участь у виборчому процесі або набути статусу суб'єкта виборчого процесу, у разі відмови в цьому виборчими комісіями або органами державної влади чи органами місцевого самоврядування. Якщо така відмова не оскаржена або визнана законною, то ці особи не мають права оскаржувати подальші рішення, дії та бездіяльність виборчих комісій або органів державної влади чи органів місцевого самоврядування у виборчому процесі як суб'єкти відповідного процесу та не мають права в подальшому на подання позову у вказаному порядку.

3.1.2. Відповідно до частини другої статті 172 КАС України виборці мають право на звернення до суду у вказаному порядку лише в разі порушення їхніх виборчих прав або інтересів щодо участі у виборчому процесі особисто. За таких самих умов виборець може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів, визначених у частині другій статті 174 та в частині першій статті 175 КАС України.

Під виборчими правами та інтересами виборця щодо участі у виборчому процесі особисто необхідно розуміти не тільки право голосу на відповідних виборах, а й участь у роботі виборчих комісій як членів цих комісій, у проведенні передвиборної агітації, здійсненні спостереження за виборами та інших заходах у порядку, визначеному законами України.

За подібних умов окремі суб'єкти виборчого процесу виборів Президента України мають право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів, визначених частинами першою, третьою статті 176 КАС України, зокрема в разі порушення їхніх законних прав або охоронюваних законом інтересів.

У зазначених випадках під час вирішення виборчих спорів судам необхідно перевіряти не лише правомірність оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності відповідача, а й встановлювати наявність порушення ними прав, свобод та інтересів, законних прав або охоронюваних законом інтересів позивача. Відсутність наявності такого порушення є підставою для відмови в задоволенні позовної заяви.

Позовна заява фізичної особи (громадянина України), яка звернулася до суду не за захистом виборчих прав, а інших прав, свобод та інтересів, не може розглядатися адміністративним судом за правилами, встановленими статтями 172–179 КАС України, а в разі належності спору до юрисдикції адміністративних судів повинна розглядатися за загальними правилами, встановленими КАС України. У такому ж порядку визначається юрисдикція спору та порядок його розгляду в разі звернення до суду фізичних чи юридичних осіб з позовом на виконання своїх професійних повноважень.

3.1.3. Розгляд справ за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України, здійснюється в разі звернення у цьому порядку до суду осіб, яким право на звернення до суду про захист прав у виборчому процесі надано відповідними законами про вибори (з частини третьої статті 78 Закону про вибори народних депутатів впливає, що громадська організація має право оскаржити до суду рішення Центральної виборчої комісії про відмову в наданні їй дозволу мати офіційних спостерігачів). При цьому суди повинні виходити з того, що в разі, якщо особа має право на звернення до суду у спорі, що впливає з виборчих правовідносин, то вона має і право на розгляд її справи з урахуванням особливостей, встановлених для розгляду справ щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом.

3.1.4. Законами про вибори встановлено, що виборчими комісіями можуть прийматися рішення про відмову в реєстрації та дострокове припинення повноважень офіційних спостерігачів від всеукраїнських громадських організацій, іноземних держав і міжнародних організацій тощо (ст. 57 Закону № 2487-VI, ст. 68 Закону № 474-XIV), які не є суб'єктами виборчого процесу і для них цими законами прямо не встановлено право на звернення до суду.

Водночас суди повинні враховувати, що кожній особі в Україні гарантовано право на звернення до суду (стст. 8, 55 Конституції України, ч. 1 ст. 6 КАС України). Не становлять винятку щодо наявності такого права й учасники виборчого процесу, які мають відповідні права та обов'язки в правовідносинах, пов'язаних з виборчим процесом, та не є суб'єктами виборчого процесу. Разом із цим такі особи можуть мати і право на звернення до суду,

зокрема щодо встановлення фактів навмисного неправомірного усунення з приміщення для голосування офіційних спостерігачів від іноземних держав і міжнародних організацій (п. 2 ч. 15 ст. 94 Закону № 4061-VI). Тому позовні заяви таких учасників щодо захисту їхніх прав, встановлених виборчими законами, у спорах щодо праввідносин, пов'язаних з виборчим процесом, з метою ефективного судового захисту повинні розглядатися за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України.

3.2. Відповідачем у виборчій справі є особа, яка є стороною у спірних праввідносинах, пов'язаних з виборчим процесом, до якої пред'явлено адміністративний позов.

3.2.1. За загальним правилом відповідачі у виборчій справі визначені статтями 172, 174, 175, 176 КАС України.

Так, зокрема, з частин першої та другої статті 172 КАС України випливає, що рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, членів цих комісій можуть бути оскаржені в судовому порядку. Тобто відповідачами в цьому разі є виборчі комісії та члени цих комісій.

Центральна виборча комісія (далі також — ЦВК) є постійно діючим колегіальним центральним державним органом, який очолює систему виборчих комісій, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України. Комісія здійснює контроль та консультативно-методичне забезпечення діяльності виборчих комісій, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (ст. 1 Закону України від 30 червня 2004 року № 1932-IV «Про Центральну виборчу комісію» (далі — Закон про ЦВК, Закон № 1932-IV)).

Інші виборчі комісії утворюються відповідно до законів про вибори, їх види та кількість залежать від виду виборів, у зв'язку з якими вони утворюються.

Також відповідачами у виборчих спорах щодо оскарження їхніх рішень, дій чи бездіяльності є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, підприємства, установи, організації, їхні посадові та службові особи, творчі працівники засобів масової інформації, що порушують законодавство про вибори або виборчі права та інтереси виборців (чч. 1, 2 ст. 174 КАС України).

Крім того, відповідачами у виборчих спорах є кандидати, їхні довірені особи, партії (блоки), місцеві організації партії, їхні посадові особи та уповноважені особи, офіційні спостерігачі від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори, щодо оскарження їхніх дій чи бездіяльності (ч. 1 ст. 175 КАС України).

Необхідно враховувати, що у виборчих справах, пов'язаних з виборами Президента України, відповідачами також можуть бути об'єднання громадян,

засоби масової інформації, їх власники, посадові та службові особи (чч. 1, 2 ст. 176 КАС України).

3.2.2. Крім вищезгаданих осіб, які можуть бути відповідачами у виборчій справі, закони про вибори включають більш широке коло осіб.

Так, частиною дев'ятою статті 108 Закону № 4061-VI, яка перераховує учасників виборчого процесу, рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені до суду, віднесено до таких учасників офіційних спостерігачів, до яких у розумінні цього Закону (ст. 77) належать, у тому числі, й офіційні спостерігачі від громадських організацій, міжнародних організацій та іноземних держав.

3.2.3. Законами про вибори суб'єктам виборчого процесу та іншим його учасникам визначено певні права й обов'язки.

Так, зокрема, громадяни України (виборці), які мають право голосу, можуть брати участь у проведенні передвиборної агітації (ч. 7 ст. 2 Закону № 4061-VI, ч. 3 ст. 2 Закону № 474-XIV, ч. 4 ст. 3 Закону № 2487-VI). Правила проведення передвиборної агітації регламентовано законами про вибори. До особи, яка проводить агітацію з порушенням цих правил, суб'єктами виборчого процесу може бути пред'явлено адміністративний позов. У такому разі відповідачем у виборчій справі може бути й громадянин України (виборець).

Іноземцям та особам без громадянства заборонено брати участь у передвиборній агітації (п. 1 ч. 1 ст. 74 Закону № 4061-VI, п. 1 ч. 1 ст. 64 Закону № 474-XIV, п. 1 ч. 1 ст. 53 Закону № 2487-VI). У разі порушення цієї заборони вони можуть бути відповідачами у виборчій справі за позовом суб'єктів виборчого процесу.

Отже, відповідачами у виборчому спорі можуть бути особи, які порушують виборче законодавство та перешкоджають реалізації виборчих прав суб'єктами виборчого процесу або іншими носіями таких прав, у тому числі й виборці, іноземці та особи без громадянства.

3.3. Визначальним для визначення виборчого спору, який повинен вирішуватися за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України, є предмет спору щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом та які виникли в межах виборчого процесу. Якщо сторонами спору є перераховані вище особи, але спір не пов'язаний з виборчим процесом, то такий спір, у разі поширення на нього юрисдикції адміністративних судів, повинен вирішуватися за загальними правилами, встановленими КАС України.

4. Виборчі комісії, їхні голови, заступники голів, секретарі та члени цих комісій є суб'єктами владних повноважень у розумінні пункту 7 частини першої статті 3 КАС України, оскільки відповідно до Закону про ЦВК, статей 24, 25 Закону про вибори народних депутатів, статей 21, 22 Закону про вибори Президента України, статей 19, 20 Закону про вибори депутатів Верховної



Ради АРК, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів виборчі комісії є спеціальними колегіальними державними органами, уповноваженими організовувати підготовку та проведення відповідних виборів і забезпечувати додержання та однакове застосування законодавства України щодо відповідних виборів.

Розглядати та вирішувати виборчі спори, в яких однією зі сторін є виборча комісія, її голова, заступник голови, секретар та члени цієї комісії, суди повинні з урахуванням особливостей адміністративного судочинства у спорах із суб'єктом владних повноважень. Зокрема, з урахуванням принципу офіційності (ст. 11 КАС України), приписів частини другої статті 71 КАС України, за якими обов'язок (тягар) доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на суб'єкта владних повноважень, якщо він заперечує проти адміністративного позову, вимог частини третьої статті 106 КАС України, з якої випливає, що суб'єкт владних повноважень при поданні адміністративного позову зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надіслання рекомендованим листом з повідомленням про вручення відповідачу і третім особам копії позовної заяви та доданих до неї документів, а також інших особливостей адміністративного судочинства.

5. Предметна і територіальна підсудність адміністративних справ щодо виборчих спорів визначається за правилами, встановленими частинами третьою—п'ятою статті 172, частиною другою статті 173, частиною третьою статті 174, частиною третьою статті 175, частинами сьомою—дев'ятою статті 176, частиною шостою статті 177 КАС України.

5.1. Ці правила визначення предметної і територіальної підсудності застосовуються тільки до спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом.

Предметна і територіальна підсудність спорів, які виникли за межами виборчого процесу і не пов'язані з ним, визначається за загальними правилами глави 1 розділу II КАС України і не може визначатися за правилами, які застосовуються до спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом. Слід мати на увазі, що за правилами глави 1 розділу II КАС України може визначатися предметна і територіальна підсудність виборчих спорів, але у разі відсутності визначеності такої підсудності особливостями, встановленими частинами третьою—п'ятою статті 172, частиною другою статті 173, частиною третьою статті 174, частиною третьою статті 175, частинами сьомою—дев'ятою статті 176, частиною шостою статті 177 КАС України.

5.2. Необхідно враховувати, що рішення, дії чи бездіяльність Центральної виборчої комісії щодо встановлення нею результатів виборів оскаржуються до Вищого адміністративного суду України (ч. 3 ст. 172 КАС України), якщо цей спір виник під час виборчого процесу. Особливості провадження в таких справах визначені статтями 172—179 КАС України.

Водночас частиною четвертою статті 18 КАС України встановлено, що Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів. Ця норма не дублює норму щодо правил предметної підсудності, визначених частиною третьою статті 172 КАС України, а вказує на те, що такі справи можуть виникати за межами виборчого процесу, вони підсудні Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції та повинні розглядатися за загальними правилами, а не за особливостями, визначеними статтями 172–179 КАС України.

5.3. Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції підсудні справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ч. 4 ст. 18 КАС України). Рішення, дії чи бездіяльність перерахованих суб'єктів владних повноважень можуть бути предметом виборчого спору (щодо передвиборної агітації тощо), однак підсудність таких спорів не визначена нормами щодо особливостей, встановлених частинами третьою–п'ятою статті 172, частиною другою статті 173, частиною третьою статті 174, частиною третьою статті 175, частинами сьомою–дев'ятою статті 176, частиною шостою статті 177 КАС України. Тому в такому разі вона визначається за правилами, встановленими частиною четвертою статті 18 КАС України.

Такі виборчі спори повинні розглядатися за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України, які є спеціальними для розгляду таких спорів, а не за правилами статті 171-1 КАС України, якою встановлено особливості розгляду інших спорів, у яких відповідачами є вищезгадані суб'єкти владних повноважень.

5.4. Частиною сьомою статті 176 КАС України встановлено, що дії кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб оскаржуються до Київського апеляційного адміністративного суду. Разом із цим відповідно до частини третьої статті 99 Закону про вибори Президента України до Київського апеляційного адміністративного суду оскаржуються не тільки дії кандидатів на пост Президента України, їхніх довірених осіб, а й дії партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу. Норма цього Закону є спеціальною. Крім того, сфери дії зазначених норм частково збігаються, а саме сфера дії норми цього Закону повністю охоплює сферу дії норми, яка міститься в частині сьомій статті 176 КАС України, оскільки диспозиція цієї норми Кодексу містить менший перелік осіб, дії яких підлягають оскарженню до Київського апеляційного адміністративного суду.

Суди повинні мати на увазі, що в такому разі застосуванню підлягають дві норми. Тому до Київського апеляційного адміністративного суду оскаржуються дії кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу та їхніх довірених осіб.

Водночас суди повинні мати на увазі, що в такій категорії справ питання підсудності також визначаються частиною третьою статті 175 КАС України, з якої випливає, що позовна заява щодо оскарження дій чи бездіяльності кандидата на пост Президента України подається до окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Необхідно враховувати, що норми статті 176 КАС України і статті 99 Закону про вибори Президента України є спеціальними і такими, що прийняті пізніше, ніж норми частини третьої статті 175 КАС України, а тому виборчі справи щодо оскарження дій кандидата на пост Президента України предметно підсудні Київському апеляційному адміністративному суду, а спори щодо оскарження бездіяльності кандидата на пост Президента України предметно підсудні окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

5.4.1. До Київського апеляційного адміністративного суду також оскаржуються рішення, дії або бездіяльність Центральної виборчої комісії як суб'єкта виборчого процесу (за винятком рішень, дій чи бездіяльності щодо встановлення результатів виборів) та члена цієї комісії, якщо ці рішення, дії або бездіяльність прийняті (вчинені) в межах виборчого процесу і пов'язані з ним. Тобто такі справи Київський апеляційний адміністративний суд вирішує як суд першої інстанції.

Якщо ж рішення, дії або бездіяльність цієї комісії (за винятком рішень, дій чи бездіяльності щодо встановлення результатів виборів) прийняті (вчинені) ЦВК за межами виборчого процесу або не пов'язані з ним, то такі справи підсудні окружному адміністративному суду (ч. 2 ст. 18 КАС України). У разі надходження такої справи до Київського апеляційного адміністративного суду позовна заява ухвалою цього суду підлягає поверненню з підстав, передбачених пунктом 6 частини третьої статті 108 КАС України (предметно не підсудна цьому суду). З цих підстав таку ухвалу Київський апеляційний адміністративний суд може постановити як суд першої інстанції лише з урахуванням особливостей, передбачених статтями 172, 176, 177 КАС України.

Усі судові рішення Київського апеляційного адміністративного суду в таких справах, ухвалені ним як судом першої інстанції, можуть бути оскаржені у строки, визначені частиною п'ятою статті 177 КАС України. Ці справи підлягають розгляду в апеляційному порядку з урахуванням особливостей, встановлених статтями 172–179 КАС України.

Адміністративні справи, в яких Центральна виборча комісія не є суб'єктом виборчого процесу (за винятком рішень, дій чи бездіяльності щодо встановлення результатів виборів ЦВК), згідно з частиною першою статті 122 цього Кодексу повинні бути розглянуті і вирішені окружним адміністративним судом протягом розумного строку, але не більше місяця з дня відкриття про-

вадження у справі. Порядок і строки апеляційного оскарження судових рішень, ухвалених у таких справах, встановлені статтею 186 КАС України.

5.5. Особливостями розгляду виборчих спорів, встановленими статтями 172–179 КАС України, не врегульовано питання щодо підсудності кількох пов'язаних між собою вимог, тому необхідно керуватися положеннями статті 21 КАС України. Визначальним у цьому є те, щоб ці вимоги були пов'язані між собою, зокрема стосувалися одного предмета спору, були складовими єдиного способу захисту права тощо.

За вибором позивача визначається територіальна підсудність виборчої справи щодо пов'язаних вимог, якщо одна з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а інша вимога (вимоги) — іншому окружному адміністративному суду. У такому ж порядку визначається територіальна підсудність виборчої справи щодо пов'язаних вимог, якщо ці вимоги підсудні різним місцевим загальним судам як адміністративним судам (абз. 2 ч. 1 ст. 21 КАС України).

Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) — місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу повинен розглядати окружний адміністративний суд, якому підсудна хоча б одна з вимог (абз. 3 ч. 1 ст. 21 КАС України).

Водночас слід мати на увазі, що в разі підсудності першої з позовних вимог окружному адміністративному суду, другої вимоги — іншому окружному адміністративному суду, третьої вимоги — місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу повинен розглядати лише один з окружних адміністративних судів за вибором позивача.

Якщо справа за позовною заявою щодо однієї з вимог у виборчому спорі підсудна Київському апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції, а щодо іншої вимоги (вимог) — іншому адміністративному суду (окружному адміністративному суду чи місцевому загальному суду як адміністративному суду), таку справу розглядає Київський апеляційний адміністративний суд незалежно від того, чи знаходяться ці інші суди у межах територіальної юрисдикції Київського апеляційного адміністративного суду як суду апеляційної інстанції (абз. 4 ч. 1 ст. 21 КАС України).

Частиною другою статті 21 КАС України передбачено можливість розгляду в одному провадженні вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, лише разом з вимогою про визнання таких рішень, дій чи бездіяльності протиправними. В інших випадках вимоги про відшкодування шкоди в порядку адміністративного судочинства розглядатися не можуть. Тому суди повинні мати на увазі, що з вимогою у спорі, пов'язаному з виборчим процесом, в одному провадженні не може розглядатися вимога про відшкодування шкоди, оскільки особливості, встановлені статтями 172–179 КАС України, не поширюються на розгляд такої вимоги.

Позовна заява, в якій є декілька не пов'язаних між собою вимог у спорі щодо виборчого процесу, які не підсудні одному суду, на стадії відкриття провадження у справі в частині вимог, які не підсудні відповідному суду, повертається позивачеві, а в іншій частині вирішується питання про її прийняття та відкриття провадження.

Позовна заява з вимогою стосовно спору, пов'язаного з виборчим процесом, та спору з вимогою, не пов'язаною з цим процесом, які підсудні одному адміністративному суду, не може розглядатися в одному провадженні, а тому суди в порядку, встановленому статтею 116 КАС України, повинні роз'єднати такі вимоги в самостійні провадження. У такому ж порядку суди повинні роз'єднати вимоги в самостійні провадження, якщо ці вимоги впливають з правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, але вони не пов'язані між собою.

5.6. Якщо адміністративна справа щодо виборчого спору предметно чи територіально не підсудна цьому адміністративному суду, то такий суд повертає позовну заяву позивачеві (п. 6 ч. 3 ст. 108 КАС України).

Якщо порушення правил предметної та територіальної підсудності виявилось після відкриття провадження у справі, то в такому разі за правилами статті 22 КАС України суд повинен передати адміністративну справу до іншого адміністративного суду, якому підсудна справа.

5.7. Оскільки відповідно до частини четвертої статті 6 КАС України ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена цим Кодексом, то порушення правил підсудності може бути однією з підстав для скасування судового рішення і прийняття нової постанови.

6. Виборчі справи, предметом оскарження в яких є рішення, дії чи бездіяльність Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України, їхньої посадової чи службової особи, виборчої комісії, члена цієї комісії, розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді колегією у складі трьох суддів (ч. 1 ст. 24 КАС України).

Крім того, виборчі справи розглядаються і вирішуються в окружному адміністративному суді та у місцевому загальному суді як адміністративному суді колегією у складі трьох суддів також з ініціативи судді в разі їх особливої складності (ч. 2 ст. 24 КАС України).

Інші виборчі справи, які підсудні окружному адміністративному суду, та виборчі справи, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам, розглядаються в цих судах суддею одноособово.

Адміністративні справи, підсудні Київському апеляційному адміністративному суду як суду першої інстанції, розглядаються і вирішуються колегією у складі трьох суддів (ч. 5 ст. 24 КАС України).

Адміністративні справи, підсудні Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції, розглядаються і вирішуються колегією у складі не менше п'яти суддів (ч. 6 ст. 24 КАС України).

Суди повинні враховувати, що попереднє судове засідання у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, відповідно до частини другої статті 111 КАС України проводиться суддею одноособово або колегією у відповідному складі суддів залежно від предмета спору та/чи підсудності справи з урахуванням приписів статті 24 КАС України, якими визначено справи, які розглядаються колегією суддів.

Зазначені положення необхідно враховувати апеляційним судам під час перевірки законності оскаржуваних рішень судів першої інстанції щодо їх ухвалення повноважним складом суду. У разі порушення цих правил судові рішення підлягають скасуванню з підстав їх прийняття неповноважним складом суду.

7. Суди зобов'язані виключити з практики випадки необґрунтованого повернення позовної заяви, залишення її без руху чи без розгляду та відмови у відкритті провадження у справі.

У разі невідповідності поданої позовної заяви у спорі, пов'язаному з виборчим процесом, формі та змісту, передбаченим статтями 105, 106 КАС України, така позовна заява в порядку частини першої статті 108 КАС України залишається без руху, якщо не порушено строк звернення до суду; у разі ж порушення строку звернення до суду така позовна заява залишається без розгляду (ч. 5 ст. 179 КАС України).

Оскільки за правилами частини першої статті 172 КАС України право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії), то в позовній заяві обов'язково повинен бути вказаний статус позивача із зазначенням документа, який підтверджує цей статус. Якщо ці відомості відсутні, то така позовна заява залишається без руху з установленням строку для усунення її недоліків.

Так само повинні діяти суди у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації, які порушують законодавство про вибори, а також у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партій (блоків), місцевих організацій партій (блоків), їхніх посадових осіб, уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу тощо.

Що ж до виборця, то він, оскаржуючи рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, члена цієї комісії, у позовній заяві також повинен зазначити, яким чином таке рішення, дія чи бездіяльність порушує виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі його особисто, крім спорів щодо уточнення

списків виборців (ч. 1 ст. 173 КАС України). Ці вимоги також поширюються на осіб, які мають право на звернення до суду за особливостями розгляду виборчого спору в разі порушення суб'єктами оскарження їхніх законних прав та охоронюваних законом інтересів (чч. 1, 3 ст. 176 КАС України).

У разі неусунення вказаних недоліків у встановлений судом строк така позовна заява за правилами пункту 1 частини третьої статті 108 КАС України повертається позивачеві.

Також суди мають право повертати позовні заяви зі спорів, пов'язаних з виборчим процесом, з інших підстав, перерахованих у частині третій статті 108 цього Кодексу.

Якщо на стадії судового розгляду справи буде встановлено, що позивач звернувся до суду згідно з особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України, але справа не підлягає розгляду в такому порядку, то суд повинен закінчити її розгляд в загальному порядку, встановленому КАС України, лише в разі, якщо ця справа належить до юрисдикції адміністративного суду. Якщо справу не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства, суд повинен закрити провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС України).

Стосовно справ, у яких позивачем є виборець (крім справ щодо уточнення списку виборців), якщо буде встановлено, що оскаржуваним рішенням, дією чи бездіяльністю виборчої комісії, членів цієї комісії не порушені особисто його виборчі права та інтереси, то суд повинен відмовити в позові. Ці правила також поширюються на розгляд справ за позовами осіб, які мають право на звернення до суду за особливостями розгляду виборчого спору, у разі порушення суб'єктами оскарження їхніх законних прав та охоронюваних законом інтересів.

Якщо позивач звернувся з позовною заявою до суду в загальному порядку, а необхідно було звертатися в порядку згідно з особливостями, встановленими КАС України для розгляду виборчих спорів, то питання щодо відкриття провадження у справі та її розгляду повинні вирішуватися судом за такими особливостями.

При зверненні до суду з позовною заявою суб'єкта владних повноважень суди повинні враховувати, що право на звернення до суду суб'єкт владних повноважень має лише у випадках, встановлених законом (п. 5 ч. 4 ст. 50 КАС України). У разі відсутності такого права суд повинен відмовити у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 109 КАС України), а якщо воно відкрите, то закрити провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС України).

8. Питання застосування строків звернення до адміністративного суду врегульовано статтею 99 КАС України, яка містить загальні норми з цього питання в адміністративному судочинстві. Ця норма за повнотою викладення змісту є бланкетною, оскільки дозволяє питання строку звернення до адміні-

стративного суду врегульовувати іншими законами або нормами цього Кодексу.

Так, зокрема, відповідно до частини першої статті 99 КАС України адміністративний позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами.

Зі змісту цієї норми, в якій визначено, що для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів, впливає висновок, що норми інших законів чи інші норми цього Кодексу щодо строків звернення до суду мають пріоритет над приписами статті 99 КАС України. Тобто в разі, якщо за певною категорією справ законом або цим Кодексом передбачено інший строк звернення до суду, ніж статтею 99 КАС України, то застосовуються строки звернення до суду, встановлені іншими законодавчими приписами.

Строк подання позовної заяви у виборчому спорі, строк розгляду такої справи, строк для подання апеляційної скарги та граничний строк розгляду справи визначається згідно з особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України. Ці норми є спеціальними щодо інших норм КАС України, а тому мають пріоритет під час вирішення виборчих спорів.

Водночас законами про вибори (наприклад, ч. 6 ст. 32 Закону № 474-XIV, ч. 11 ст. 85 Закону № 2487-VI) можуть бути встановлені інші строки для подання позовної заяви, вчинення процесуальних дій судом, розгляду справи тощо. Такі норми є спеціальними порівняно з нормами КАС України (ст.ст. 172–179), однак пріоритет під час вирішення виборчих спорів мають норми, які прийняті пізніше, за винятком випадків, коли прийнятою раніше нормою визначено право учасників виборчого процесу і дія цієї норми не зупинена та норма є чинною.

На обчислення строків, встановлених статтями 172–177 КАС України, не поширюються правила частин другої — десятої статті 103 цього Кодексу. Строки, встановлені цими статтями, обчислюються календарними днями і годинами та починаються з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (ч. 1 ст. 103 КАС України).

8.1. Строк подання позовної заяви у виборчому спорі визначається частинами шостою—восьмою статті 172 КАС України.

Позовну заяву до адміністративного суду щодо вирішення виборчого спору може бути подано у п'ятиденний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності (ч. 6 ст. 172 КАС України). Цей строк є загальним.

Частиною восьмою статті 172 КАС України передбачено спеціальний строк звернення до суду, який залежить від дня подання позовної заяви,



зокрема позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності дільничної виборчої комісії, членів цих комісій, що мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці, може бути подано до адміністративного суду у дводенний строк з дня прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності.

Суди повинні звернути увагу на те, що частиною восьмою статті 172 КАС України встановлено дводенний строк подання позовних заяв до суду стосовно рішень, дій чи бездіяльності лише дільничної виборчої комісії, членів цих комісій, що мали місце лише в день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування на дільниці.

Що ж до подання позовних заяв стосовно рішень, дій чи бездіяльності інших виборчих комісій, членів цих комісій, то вони подаються в п'ятиденний строк, встановлений частиною шостою статті 172 КАС України.

День прийняття рішення, вчинення дії та останній день встановленого законом строку, в який мало бути вчинено дію або прийнято рішення, не зараховується для обчислення строків на подання позовної заяви (ч. 1 ст. 103, чч. 1, 4 ст. 179 КАС України).

8.1.1. Важливим елементом цих строків є момент їх початку, який визначається днем прийняття рішення, вчинення дії або допущення бездіяльності. Це перша відмінність строку звернення до суду щодо вирішення виборчих спорів від строку звернення до суду в інших спорах адміністративної юрисдикції, в яких, як правило, цей строк обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод та інтересів.

Отже, у виборчих спорах немає необхідності з'ясування обставин щодо дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод та інтересів. Таке правове становище дозволяє чітко визначити початок строку звернення до суду для вирішення виборчих спорів, який не залежить від суб'єктивного сприйняття позивачем моменту порушення його права чи інтересу.

Днем бездіяльності є останній день встановленого законом строку, в який мало бути вчинено дію або прийнято рішення (ч. 4 ст. 179 КАС України). Тобто першим днем строку для подання позовної заяви у виборчому спорі щодо оскарження бездіяльності є день, що настає за останнім днем, у який суб'єкт виборчого процесу мав вчинити дію або прийняти рішення.

8.1.2. Строк звернення до суду з позовною заявою про вирішення виборчого спору має особливості щодо його закінчення. Позовні заяви щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчої комісії, члена цієї комісії, що мали місце до дня голосування, може бути подано до адміністративного суду у п'ятиденний строк, але не пізніше двадцять четвертої години дня, що передуює дню голосування (ч. 7 ст. 172 КАС України).

Отже, подання позовних заяв щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, що мали місце до дня голосування та вчинені менше як за п'ять днів до цього дня, можливе лише до двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування.

Подібне правове врегулювання встановлення граничного строку на звернення до суду є у виборчих справах про уточнення списку виборців, у тому числі про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб. Зокрема, відповідно до частини третьої статті 173 КАС України таку позовну заяву може бути подано не пізніше ніж за два дні до дня голосування.

Такі граничні строки подання позовної заяви позбавляють позивача права вимоги щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності, які були вчинені відповідними суб'єктами раніше до цих граничних строків. Тобто позовні заяви, подані пізніше вказаних граничних строків, залишаються без розгляду (ч. 5 ст. 179 КАС України).

Строки подання позовних заяв щодо виборчих спорів є абсолютними і їх не може бути поновлено (ч. 5 ст. 179 КАС України), в тому числі незалежно від того, коли позивач дізнався про прийняття рішення, вчинення дії чи допущення бездіяльності.

8.2. Строк розгляду судом адміністративного спору, у тому числі й виборчого, на відміну від строку звернення до суду є процесуальним строком. Процесуальні строки — це встановлені законом або судом строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії (ч. 1 ст. 101 КАС України).

Загальним строком розгляду справи в адміністративному судочинстві є розумний строк, але не більше місяця з дня відкриття провадження у справі, якщо інше не встановлено цим Кодексом (ч. 1 ст. 122 КАС України).

Особливістю початку загального строку розгляду справи є те, що він починається з дня відкриття провадження у справі і триває не більше місяця.

8.2.1. Загальним строком розгляду виборчого спору є дводенний строк після надходження позовної заяви (ч. 11 ст. 172 КАС України). Цей строк з урахуванням приписів частини першої статті 103 КАС України починається з дня, що настає після дня, в який надійшла позовна заява.

8.2.2. Адміністративні справи за позовними заявами, що надійшли до дня голосування, тобто до двадцять четвертої години дня, що передує дню голосування, вирішуються адміністративним судом у дводенний строк, але не пізніше ніж за дві години до початку голосування.

Такі ж граничні строки встановлені для розгляду адміністративних справ щодо уточнення списку виборців. Зокрема, такі справи розглядаються у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування (ч. 4 ст. 173 КАС України).

8.2.3. Одним із спеціальних строків розгляду виборчих спорів є невідкладний розгляд справи.

Так, відповідно до частини четвертої статті 173 КАС України суд вирішує адміністративну справу щодо уточнення списку виборців у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування, а якщо позовна заява надійшла за два дні до дня голосування, — невідкладно.

Під невідкладністю розгляду справи слід розуміти те, що після надходження позовної заяви суд відразу вирішує питання про відкриття провадження у справі, проводить підготовчі дії, викликає осіб, які беруть участь у справі, після чого починає судовий розгляд справи. Тому правовий інститут невідкладного розгляду справи не означає її розгляд відразу, оскільки до розгляду справи суду потрібно вчинити перераховані процесуальні дії, без проведення яких суд не може розглянути справу, для чого необхідний певний проміжок часу. Однак ці дії суд зобов'язаний вчинити невідкладно після отримання позовної заяви.

У цьому разі невідкладний розгляд такої справи також означає, що вона повинна бути розглянута не пізніше ніж за два дні до дня голосування.

8.2.4. Адміністративні суди зобов'язані дотримуватися вимог щодо строків розгляду виборчих справ та вирішувати їх у встановлені законодавством строки. Водночас необхідно враховувати, що ці строки не є абсолютними.

8.2.5. Невиконання судом вимоги щодо розгляду справ у стислий строк не може бути підставою для залишення позовної заяви судом без розгляду у зв'язку із закінченням строків, оскільки є несумісним із суттю конституційного права на судовий захист і призводить до порушення правової справедливості в реалізації виборчих прав громадян (п. 3.8 Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 у справі про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України).

Отже, якщо позовна заява була подана з дотриманням встановленого строку на її подання, то вона не може бути залишена без розгляду в разі її нерозгляду судом у встановлений законодавством дводенний строк або до граничного строку, а повинна бути вирішена судом по суті. Разом із цим суди зобов'язані розглянути такий спір у встановлений законодавством строк.

9. Позовна заява у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, залишається без розгляду, якщо позивач пропустив строк звернення до суду.

Оскільки частиною п'ятою статті 179 КАС України встановлено, що позовні заяви у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, подані з пропущенням строку, залишаються без розгляду, то положення частини першої статті 100 цього Кодексу в цих спорах не застосовуються.

У разі пропущення строку звернення до суду позовні заяви у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, залишаються судами без розгляду на будь-якій стадії проходження справи в суді: відкриття провадження, в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи (ч. 2 ст. 100 КАС України).

Таким же чином вирішується питання апеляційним судом у разі виявлення подібної підстави для залишення без розгляду позовної заяви в суді апеляційної інстанції під час перевірки законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції.

Також суди під час розгляду спорів, пов'язаних з виборчим процесом, повинні залишати позовні заяви без розгляду у випадках, передбачених частиною першою статті 155 КАС України.

Однак суди повинні враховувати, що під час розгляду спорів, пов'язаних з виборчим процесом, положення пункту 4 частини першої статті 155 КАС України не застосовуються, оскільки за правилами статей 172–175 цього Кодексу неприбуття в судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає судовому розгляду цих спорів.

10. За правилами частини п'ятої статті 179 КАС України суди повинні враховувати, що днем подання позовної заяви або апеляційної скарги є день їх надходження до відповідного суду до двадцять четвертої години цього дня.

Під час виборчого процесу, в тому числі у вихідні дні та в день голосування, суди (голови судів) зобов'язані організувати свою роботу таким чином, щоб забезпечити приймання позовних заяв та апеляційних скарг з додержанням строків, установлених КАС України та виборчими законами (ч. 3 ст. 11 Закону № 4061-VI, ч. 6 ст. 96 Закону № 474-XIV, ч. 12 ст. 88 Закону № 2487-VI).

У разі незабезпечення роботи суду до вказаної години позовну заяву чи апеляційну скаргу, подану у зв'язку з цим наступного дня, необхідно вважати поданою у день, що передує цьому (наступному) дню. Про такі обставини суд зобов'язаний зазначити в судовому рішенні.

11. У випадках звернення осіб, які мають право голосу на відповідних виборах, з позовом про уточнення списку виборців, зокрема про включення або виключення зі списку інших осіб, суди відповідно до частини другої статті 53 КАС України повинні в разі можливості залучити їх (інших осіб) до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, на стороні позивача або відповідача залежно від заявлених вимог.

Частиною другою статті 173 КАС України визначено територіальну підсудність таких справ, зокрема встановлено, що адміністративні справи щодо уточнення списку виборців розглядає місцевий загальний суд як адміністративний суд за місцезнаходженням відповідної комісії. З цієї норми випливає, що такі спори предметно також підсудні місцевому загальному суду як адміністративному суду. Отже, цьому суду предметно підсудні всі спори незалежно від того, хто є відповідачем (окружна виборча комісія, орган ведення Державного реєстру виборців, дільнична виборча комісія тощо) у справі.

Відповідачами у таких справах є виборчі комісії або органи ведення Державного реєстру виборців залежно від того, в кого з них знаходиться

список виборців. Якщо уточнений список виборців переданий відповідній дільничній виборчій комісії, то вона є належним відповідачем у такій справі. Слід мати на увазі, що залежно від виборів попередні списки виборців можуть бути передані не тільки на відповідній дільничній виборчій комісії, а й окружній виборчій комісії, при зверненні до якої виборець також має право порушувати питання про неточності у списках, у тому числі невключення, неправильне включення або виключення зі списку виборців його особисто або інших осіб.

Ураховуючи швидкоплинність виборчого процесу та передачу списку виборців виборчим комісіям різного рівня, необхідно, щоб у цій категорії справ орган ведення Державного реєстру виборців та дільнична виборча комісія були відповідачами. У будь-якому разі суд при розгляді такого адміністративного позову звертається до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців із запитом щодо уточнення відомостей про виборця (ч. 3 ст. 173 КАС України). У разі відсутності таких відомостей, що повинні містити інформацію про наявність чи відсутність позивача або особи, якої стосується позов, у списку виборців, суд не може розглянути спір про включення виборця до списку, оскільки є ймовірність подвійного включення однієї особи до кількох списків виборців.

Суди під час розгляду та вирішення згаданих спорів повинні неухильно дотримуватися положень частини четвертої статті 173 КАС України, відповідно до якої суд вирішує адміністративні справи щодо уточнення списку виборців у дводенний строк після надходження позовної заяви, але не пізніше ніж за два дні до дня голосування, а якщо позовна заява надійшла за два дні до дня голосування, — невідкладно. При цьому суди повинні враховувати, що зміна процесуального законодавства щодо порядку та строку розгляду цих справ не є порушенням права на звернення до суду.

Законами про вибори можуть встановлюватися інші строки звернення до суду та розгляду таких справ.

Так, зокрема, частиною шостою статті 32 Закону про вибори Президента України встановлено, що позовна заява про уточнення списку виборців може бути подана до суду за місцезнаходженням виборчої дільниці не пізніше ніж за одну годину до закінчення голосування.

Ця норма є спеціальною і такою, що прийнята пізніше, ніж зазначені норми КАС України. Крім того, цією нормою закріплено суб'єктивне право виборця на судовий захист, тому вона підлягає застосуванню судами під час розгляду вказаної категорії справ щодо виборів Президента України.

Необхідно враховувати, що законами про вибори (ч. 2 ст. 42 Закону № 4061-VI, ч. 2 ст. 33 Закону № 2487-VI) встановлено, що у день голосування зміни до уточненого списку виборців вносяться виключно на підставі рішення суду. Ці норми встановлюють правила і строк лише виконання судо-

вих рішень про внесення змін до уточненого списку виборців і не свідчать про те, що в день голосування судам дозволено розглядати такі справи. Щодо строків розгляду цих справ, то суди повинні керуватися частиною четвертою статті 173 КАС України або іншими нормами, які прямо встановлюють строки розгляду таких справ.

12. Положеннями статті 178 КАС України передбачено випадки здійснення представництва у справах без додаткового уповноваження. Зокрема, особа, яка відповідно до закону про вибори зареєстрована як уповноважений представник або довірена особа кандидата, діє як представник відповідного кандидата у справах, пов'язаних з виборчим процесом, без додаткового уповноваження, та особа, яка відповідно до закону про вибори зареєстрована як уповноважена особа (представник) партії (блоку), місцевої організації партій, діє як представник відповідної партії (блоку), місцевої організації партій у справах, пов'язаних з виборчим процесом, без додаткового уповноваження. Документом, що підтверджує повноваження таких представників, є відповідне посвідчення, видане в порядку, встановленому законом про вибори.

Уповноважена особа партії та довірена особа кандидата є представником цих суб'єктів виборчого процесу за законом. Тому всі правила такого представництва в адміністративному судочинстві регулюються приписами КАС України як представництва за законом.

Суди повинні мати на увазі, що у всіх інших випадках стосовно справ, пов'язаних з виборчим процесом, представництво здійснюється за загальними правилами, встановленими статтями 56–61 КАС України.

Крім того, суди повинні враховувати, що особа (без додаткового уповноваження), яка здійснює представництво у справах, пов'язаних з виборчим процесом, має право на вчинення від імені суб'єкта, якого вона представляє, усіх процесуальних дій, які може вчинити цей суб'єкт (чч. 1, 6 ст. 59 КАС України).

За приписами частини шостої статті 59 КАС України законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах. Отже, в такому разі уповноважена особа партії та довірена особа кандидата в депутати не може передоручити свої повноваження щодо їх представництва в адміністративному суді іншій особі.

Водночас у разі, якщо уповноважена особа партії чи довірена особа кандидата в депутати має від партії або кандидата в народні депутати, яких вони представляють, відповідне доручення, в якому зазначено, що ця уповноважена чи довірена особа має право передати повноваження представника іншій особі (передоручення), то тоді ці особи мають право на передачу своїх представницьких повноважень іншим особам (ч. 2 ст. 59 КАС України).

Незважаючи на те, що партія та кандидат законами про вибори наділені правом мати відповідно уповноважених та довірених осіб як представників у

відносінах із судами, вони також мають право в адміністративному судочинстві мати представників на основі договору (ч. 3 ст. 56 КАС України). Крім того, партія або кандидат мають право таким представникам надавати повноваження на ведення справи в суді та право на вчинення від їх імені всіх процесуальних дій, які вони можуть вчинити (ч. 1 ст. 59 КАС України). Однак у таких довіреностях повинно бути зазначено, що довірители — партія чи кандидат — є суб'єктами відповідного виборчого процесу, а не просто юридичною або фізичною особою.

Відповідно до частини сьомої статті 56 КАС України керівники або представники партій (блоків), уповноважені статутом, також мають право від їх імені підписувати позовні заяви до суду та представляти їхні інтереси як законні представники.

Якщо позовну заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи, суди повинні повернути таку позовну заяву (п. 4 ч. 3 ст. 108 КАС України), а якщо це виявлено під час судового засідання, — залишати її без розгляду (п. 2 ч. 1 ст. 155 КАС України).

Якщо до позовної заяви не додано довіреності чи іншого документа, що підтверджує повноваження представника, суди повинні ухвалою залишити таку позовну заяву без руху, у якій зазначити цей недолік, спосіб його усунення і встановити строк, достатній для усунення недоліку, з урахуванням того, що виборчий спір розглядається протягом двох днів після надходження позовної заяви. Такий строк може бути обчислений календарними днями і годинами. У разі неусунення таких недоліків суди повинні з цих підстав повернути позовну заяву (п. 1 ч. 3 ст. 108 КАС України). Якщо позивач подав довіреність або відповідне посвідчення, то суди повинні перевірити, коли вони видані, і якщо до подання заяви, то необхідно вважати, що недолік усунуто, тому необхідно вирішувати питання про відкриття провадження у справі. У разі ж видання довіреності або відповідного посвідчення після подання позовної заяви необхідно вважати, що позивач не мав зазначених повноважень на час подання позовної заяви, тому в цьому разі суди повинні повернути позовну заяву (п. 4 ч. 3 ст. 108 КАС України).

Недотримання цих положень судами першої інстанції під час розгляду та вирішення справ, пов'язаних з виборчим процесом, є підставою для скасування апеляційними судами ухвалених рішень судів першої інстанції із залишенням позовних заяв без розгляду.

Цими ж правилами повинні керуватися апеляційні суди під час прийняття апеляційних скарг та розгляду справ в апеляційній інстанції.

Разом з тим апеляційні суди повинні враховувати, що якщо суд першої інстанції розглянув та вирішив справу без дотримання зазначених правил представництва і представник позивача, який не має повноважень на ведення справи, подає апеляційну скаргу, то такі обставини не є підставою

для залишення апеляційної скарги без розгляду, а є лише підставою для скасування рішення суду першої інстанції із залишенням позовної заяви без розгляду.

13. Суд приймає позовну заяву щодо виборчого спору до розгляду незалежно від сплати судового збору. У разі несплати судового збору на момент вирішення справи суд одночасно вирішує питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат, встановлених КАС України (ч. 9 ст. 172 КАС України).

Отже, за загальним правилом позивачі у виборчій справі не звільнені від сплати судового збору, однак несплата судового збору не є підставою для залишення позовної заяви без руху. Питання про стягнення судового збору суд вирішує при ухваленні судового рішення.

Ураховуючи мету цієї норми, такі ж правила необхідно застосовувати судам під час прийняття заяв про забезпечення позову або доказів, у тому числі апеляційним судам під час прийняття апеляційної скарги та вирішення справи в апеляційному порядку.

Водночас під час вирішення питання про сплату та стягнення судового збору необхідно враховувати положення статті 5 Закону України від 8 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий збір», якою визначено пільги щодо сплати судового збору, в тому числі й за подання позовів про уточнення списку виборців (п. 14).

14. Відповідно до глави 2 розділу III КАС України суди у справах, пов'язаних з виборчим процесом, можуть як проводити попереднє судове засідання, так і призначати справу до судового розгляду без проведення попереднього судового засідання, залежно від обставин конкретного провадження.

15. Рішенням Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 визнано неконституційною частину шосту статті 117 КАС України, з якої випливало, що суди не можуть уживати заходів забезпечення позову щодо спорів, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів. У зв'язку з цим суди не можуть застосовувати приписи цієї норми, оскільки вона втратила чинність (ч. 2 ст. 152 Конституції України).

Отже, суд у виборчій справі за клопотанням позивача або з власної ініціативи може постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову (ч. 1 ст. 117 КАС України), зокрема може відповідною ухвалою зупинити дію рішення суб'єкта владних повноважень чи його окремих положень, що оскаржуються, або заборонити вчиняти певні дії.

Таке забезпечення позову у виборчій справі може здійснюватися, якщо існує очевидна небезпека заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі або захист цих



справ, свобод та інтересів стане неможливим без вжиття таких заходів, або для їх відновлення необхідно буде докласти значних зусиль та витрат, а також якщо очевидними є ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень (ч. 1 ст. 117 КАС України).

Водночас необхідно мати на увазі, що з метою забезпечення позову у виборчій справі суди не можуть зупиняти дію рішень чи забороняти вчиняти дії виборчим комісіям, у результаті чого буде зупинено виборчий процес, крім заборони оприлюднювати результати виборів у разі їх оскарження.

16. Однією з форм передвиборної агітації є проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів (п. 2 ч. 2 ст. 68 Закону № 4061-VI, п. 1 ч. 5 ст. 47 Закону № 2487-VI, ч. 1 ст. 58 Закону № 474-XIV).

Спори щодо проведення передвиборної агітації в таких формах є виборчими, а тому вони повинні розглядатися за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України, оскільки ці норми є спеціальними порівняно з нормами, закріпленими в статтях 182 і 183 КАС України, якими регламентовано особливості провадження у справах щодо реалізації права на мирні зібрання та усунення обмежень стосовно цього. У разі недостатнього врегулювання статтями 172–179 КАС України розгляду такого спору необхідно застосовувати положення статей 182 і 183 цього Кодексу.

17. Згідно з частиною шостою статті 173 та пунктами 5–7 частини першої статті 256 КАС України негайно виконуються лише постанови адміністративного суду щодо внесення змін у списки виборців, обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання, усунення обмежень щодо реалізації права на мирні зібрання, тому під час прийняття інших постанов у спорі щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, суди не можуть звертати їх до негайного виконання.

Судовим рішенням щодо розгляду виборчого спору суд може встановити строк для подання суб'єктом владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, звіту про виконання постанови суду (абз. 7 п. 4 ч. 1 ст. 163, ч. 1 ст. 267 КАС України).

Уразі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені в самому судовому рішенні. Так само на відповідних суб'єктів владних повноважень можуть бути покладені обов'язки щодо забезпечення виконання рішення (ч. 1 ст. 257 КАС України).

18. Оскільки частиною другою статті 177 КАС України встановлено, що копії судового рішення невідкладно видаються особам, які брали участь у справі, або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення, то під час розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом, застосування правил частини четвертої статті 167 КАС України щодо проголошення вступної та резолютивної частин постанови, складеної відповідно до вимог частини третьої статті 160 КАС України, не допускається.

Із цих підстав також не допускається застосування правил частини сьомої статті 160 КАС України щодо постановлення і проголошення вступної та резолютивної частин ухвали у виборчій справі.

19. Судові рішення, ухвалені судами першої інстанції та Київським апеляційним адміністративним судом як судом першої інстанції за наслідками розгляду виборчих справ, визначених статтями 172–175 КАС України, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

У порядку і строки, передбачені статтею 177 КАС України, в апеляційному порядку можуть бути оскаржені всі рішення, в тому числі ухвалені судом першої інстанції в день голосування.

Апеляційні адміністративні суди переглядають судові рішення місцевих адміністративних судів (місцевих загальних судів як адміністративних судів та окружних адміністративних судів), які знаходяться у межах їхньої територіальної юрисдикції, в апеляційному порядку як суди апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 20 КАС України). Рішення Київського апеляційного адміністративного суду як суду першої інстанції щодо справ про оскарження рішень, дій або бездіяльності ЦВК у правовідносинах, пов'язаних з виборчим процесом, переглядає в апеляційному порядку Вищий адміністративний суд України як суд апеляційної інстанції.

Винятком із цього правила є рішення Вищого адміністративного суду України як суду першої інстанції, які набирають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені (ч. 3 ст. 177 КАС України).

Рішення суду апеляційної інстанції у виборчих спорах є остаточними (ч. 9 ст. 177 КАС України) та не підлягають оскарженню. Тому рішення судів першої та апеляційної інстанцій щодо спорів, пов'язаних з виборчим процесом, не можуть бути переглянуті в касаційному порядку.

Крім того, рішення судів у виборчих спорах не може переглядати Верховний Суд України (ч. 4 ст. 20, ч. 10 ст. 177 КАС України), в тому числі й за правилами, встановленими статтями 235–244-2 КАС України.

Перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, ухвалених у виборчих спорах, може порушуватися в загальному порядку, але їх розгляд відбувається за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України.

20. Спори, які виникли після закінчення виборчого процесу, щодо визнання недостовірності результатів виборів народних депутатів України в одномандатному виборчому окрузі не є виборчими, підсудні Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції (ч. 4 ст. 18 КАС України) та повинні розглядатися за загальними правилами, а не за особливостями, встановленими статтями 172–179 КАС України для розгляду виборчих спорів.

Визнання недостовірними результатів виборів народних депутатів України в одномандатному виборчому окрузі є підставою визнання відсутнос-

ті статусу та повноважень народного депутата, які є похідними від результатів виборів. Ці підстави не є тотожними з підставами дострокового припинення повноважень народного депутата України, встановленими частиною другою статті 81 Конституції України. У цих справах достовірність набуття передуюче отриманню цих повноважень. Що ж до підстав припинення повноважень, визначених Конституцією України, то вони виникають після набуття повноважень народним депутатом України.

Також необхідно враховувати, що особа, яку було обрано з порушенням норм закону, повинна бути позбавлена можливості залишатися членом парламенту (Рішення Європейського суду з прав людини від 1 липня 1997 року «Гітонас та інші проти Греції»).

Рішення Вищого адміністративного суду України у таких справах не підлягають апеляційному та касаційному оскарженню (ст. 14 Закону України від 7 липня 2010 року № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів»), в тому числі перегляду Верховним Судом України з підстав, передбачених пунктом 1 частини першої статті 237 КАС України.

21. Судові рішення у виборчих справах, крім рішень Вищого адміністративного суду України, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку у дводенний строк з дня їх проголошення, а судові рішення, ухвалені до дня голосування, — не пізніше як за чотири години до початку голосування.

Дводенний строк оскарження рішень в апеляційному порядку починається з наступного дня після дня проголошення оскаржуваних рішень і закінчується о двадцять четвертій годині другого дня строку оскарження. Тобто день проголошення оскаржуваного рішення судом першої інстанції не враховується у дводенний строк. Щодо судових рішень, які ухвалені до дня голосування, вони також оскаржуються в апеляційному порядку у дводенний строк з дня їх ухвалення, але якщо цей строк охоплює і день голосування, то він закінчується (припиняється) за чотири години до початку голосування.

Апеляційні скарги, подані після закінчення встановленого дводенного строку на апеляційне оскарження, або, якщо цей строк охоплює день голосування, пізніше ніж за чотири години до початку голосування, ухвалою суду залишаються без розгляду. Ці строки є абсолютними, поновленню не підлягають (ч. 5 ст. 179 КАС України) незалежно від того, коли особа дізналася про ухвалення оскаржуваного рішення суду.

22. Відповідно до частини сьомої статті 177 КАС України суд апеляційної інстанції розглядає справу у дводенний строк після закінчення строку на подання апеляційної скарги. Тому суди першої інстанції повинні враховувати, що правила статті 188 КАС України щодо строків направлення апеляційних скарг разом зі справою до суду апеляційної інстанції у спорах, пов'язаних з виборчим процесом, не поширюються на направлення виборчої справи до суду апеляційної інстанції. Суд першої інстанції після отримання апеляційної

скарги повинен негайно направити її разом зі справою до відповідного суду апеляційної інстанції.

Відповідно до вимог частини першої статті 186 КАС України апеляційна скарга подається до місцевого суду, який розглядав справу, а копія надсилається до суду апеляційної інстанції.

Днем подання позовної заяви, апеляційної скарги є день їх надходження до відповідного суду (ч. 5 ст. 179 КАС України). У цьому разі під відповідним судом необхідно розуміти суд першої інстанції, який розглядав справу, та повинен апеляційну скаргу разом зі справою направити до суду апеляційної інстанції.

Тому, вирішуючи питання щодо наявності чи відсутності порушення дводенного строку, встановленого для подання апеляційної скарги, апеляційні суди повинні керуватися датою надходження апеляційної скарги до суду першої інстанції.

23. За змістом частини п'ятої статті 179 КАС України днем подання позовної заяви, апеляційної скарги є день їх надходження до відповідного суду.

Під надходженням позовної заяви, апеляційної скарги до відповідного суду необхідно розуміти безпосереднє надходження цих документів до суду (приміщення суду). Ці документи можуть бути передані поштою, іншими відповідними засобами зв'язку, особисто, уповноваженою особою тощо.

Слід ураховувати, що правила, встановлені частиною дев'ятою статті 103 КАС України, відповідно до якої строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передано іншими відповідними засобами зв'язку, не поширюються на обчислення строків, встановлених статтями 172–177 КАС України (ч. 1 ст. 179 КАС України).

Суди повинні мати на увазі, що позовна заява та апеляційна скарга подаються до судів у письмовій формі (ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 187 КАС України). Отже, предметом судового розгляду можуть бути лише позовна заява та апеляційна скарга, які складені в письмовій формі. Такі документи підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, яка визначає суддю або колегію суддів для розгляду такої справи (чч. 2, 3 ст. 15-1 КАС України). Зазначені правила не застосовуються в разі подання до суду позовної заяви або апеляційної скарги у виборчій справі не в письмовій формі (електронною поштою тощо).

24. Установлений частиною сьомою статті 177 КАС України дводенний строк на розгляд справи судом апеляційної інстанції є обов'язковим строком, протягом якого суд повинен закінчити розгляд справи з ухваленням судового рішення. Такий самий обов'язок покладається на суди апеляційної інстанції щодо розгляду апеляційної скарги стосовно судового рішення, що було ухвалене до дня голосування, яка розглядається не пізніше ніж за дві години до

початку голосування (ч. 7 ст. 177 КАС України) і може бути подана не пізніше ніж за чотири години до початку голосування (ч. 5 ст. 177 КАС України). При цьому в разі, якщо апеляційна скарга була подана у встановлені частиную п'ятою статті 177 КАС України строки, суд апеляційної інстанції зобов'язаний розглянути справу по суті.

25. Оскільки відповідно до частини дев'ятої статті 177 КАС України будь-яке рішення суду апеляційної інстанції (судді суду апеляційної інстанції) у спорі, пов'язаному з виборчим процесом, є остаточним, то ухвали суду апеляційної інстанції (судді суду апеляційної інстанції) про повернення позовних заяв, які не підсудні цьому суду, про залишення апеляційної скарги без руху, про повернення апеляційної скарги та інші рішення суду апеляційної інстанції оскарженню в касаційному порядку не підлягають.

26. Положення частини дев'ятої статті 177 КАС України щодо неможливості повернення судом апеляційної інстанції за наслідками апеляційного розгляду справи на новий розгляд поширюється на всі випадки скасування апеляційним судом рішення суду першої інстанції, яким вирішено спір по суті, незалежно від підстав скасування.

Суд апеляційної інстанції не може повернути справу до суду першої інстанції після скасування ухвали суду першої інстанції для додаткової перевірки тих питань та підстав, з огляду на які була постановлена скасована ухвала.

У разі ж скасування ухвал суду першої інстанції, які стали перешкодою для відкриття провадження у справі та розгляду справи по суті, апеляційний суд направляє такі справи до суду першої інстанції для відкриття провадження у справі, розгляду по суті або продовження розгляду.

27. При отриманні позовної заяви у спорі, пов'язаному з виборчим процесом, суд апеляційної інстанції, якому справа не підсудна як суду апеляційної інстанції, може повернути її позивачеві лише за інстанційною непідсудністю (п. 6 ч. 3 ст. 108 КАС України), оскільки повернення позовної заяви з інших підстав, передбачених частиною третьою статті 108 КАС України, не належить до його компетенції.

28. Судові рішення у справах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом, розглянутих судами першої інстанції за загальними правилами адміністративного судочинства, повинні переглядатися в апеляційній інстанції з урахуванням особливостей, встановлених для розгляду таких спорів. У такому разі апеляційний суд повинен скасувати рішення суду першої інстанції з ухваленням нового рішення, якщо таке порушення правил розгляду справи потягло ухвалення судом першої інстанції незаконного рішення.

Судові рішення в адміністративних справах щодо правовідносин, не пов'язаних з виборчим процесом, розглянутих судами першої інстанції з урахуванням особливостей, встановлених для розгляду виборчих спорів, повинні переглядатися в апеляційній інстанції за загальними правилами щодо роз-

гляду адміністративних спорів. У такому разі апеляційний суд повинен скасувати рішення суду першої інстанції з ухваленням нового рішення, якщо таке порушення правил розгляду справи потягло ухвалення судом першої інстанції незаконного рішення. Такі судові рішення можуть бути оскаржені в касаційному порядку.

У разі якщо Київський апеляційний адміністративний суд як суд першої інстанції розглянув справу щодо правовідносин, не пов'язаних з виборчим процесом, яка йому не підсудна як суду першої інстанції, то Вищий адміністративний суд України в апеляційному порядку повинен таке рішення скасувати та направити справу для розгляду в загальному порядку судом першої інстанції, якому підсудна така справа.

29. Розглядаючи спори, пов'язані з виборчим процесом, адміністративним судам варто вживати заходів для підсилення попереджувального та виховного впливу судових процесів цієї категорії справ.

З цією метою необхідно усунути випадки формального та спрощеного підходу до застосування процесуальних норм під час розгляду цієї категорії спорів, а також більш повно виявляти причини та умови, що сприяли виникненню виборчих спорів. На виявлені під час розгляду справ факти порушень суди повинні реагувати окремими ухвалами відповідно до положень статті 166, частини першої статті 177 КАС України.

Головуючий  
Секретар Пленуму

**І. Х. Темкіжев**  
**М. І. Смокович**